

A római érem két oldalán, avagy mit üzennek az éremképek?

NÉMETH ROLAND

Bevezetés

Írásomban az egyes éremképek, feliratok jelentését, társadalomra gyakorolt hatását veszem górcső alá a császárkori római pénzek tekintetében.¹ Az érmék az ókorban, akárcsak manapság, a fizetés eszközei voltak, továbbá fontos szerepet kaptak, hiszen a birodalom távolabbi pontjaira is eljutottak, így egyfajta „médiúmként” is funkcionáltak, közvetítve ezzel az uralkodó üzenetét.² A pénzek uralkodóportréval ellátott formái Iulius Caesarral kezdődően terjedtek el, a Kr. e. 1. század végére Augustus és a későbbi császárok már korlátlanul folytathatták a propagandát a pénzekben.³ Természetesen az érmék mellett az epigráfiai források (feliratok) is igen fontos szereppel bírtak.⁴

A császárkori érmék képeinek különleges jelentése volt, magukban hordozták az uralkodó politikai üzenetét. Ezt megvizsgálva közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy milyen eszközöket alkalmaztak az ókori propagandában. Jelen dolgozatomban kísérletet teszek a téma kezdetleges elmélyítésére, vizsgálatára, továbbá felvetem egy későbbi, hosszú távú kutatás lehetőségét. Augustus császárral (Kr. e. 27 – Kr. u. 14) számtalan helyen és időben foglalkoztak, viszont az őt követő 1. századi császárok már jóval kevesebb figyelmet kaptak. Különösen Augustus fogadott fia, Tiberius (Kr. u. 14–37), akit az ókori *auctorok* többsége negatív fényben tüntetett fel az utókor számára. Érdemes megvizsgálni az éremképek által közvetített üzeneteket.

Numizmatika, mint a régészet segédtudománya

A numizmatika, mint az érmékkel foglalkozó tudomány, a régészet egyik legfőbb segédtudománya. Ugyanakkor annak megállapítása, hogy az egyes érmék mennyi ideig lehettek forgalomban, összetettebb feladat. Az esetek többségében mégis az egyik legmegbízhatóbb kiindulópontként szolgálnak a keltezés vonatkozásában.⁵ A római császárkori érmék például pontosan keltezhetők, főként a rajtuk szereplő császárok írott forrásokból jól ismert uralkodási ideje szerint, de időnként még évre pontosan is datálhatók az uralkodói címek vagy kitüntető jelzők alapján (pl. a tribunicia potestas megjelölésével).⁶

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

² LEVICK 1982, 104; GRÜLL 2007, 141.

³ GRANT 1968, 45; KING 1999, 129; GRÜLL 2007, 149; GYÖRI 2014, 36-38.

⁴ ALFÖLDY 2004, 27–34.

⁵ DUNCAN-JONES 1994, 3–5; REDŐ 1998, 337.

⁶ LEVICK 1982, 104; KING 1999, 127; HEKSTER 2003, 20–21.

A római éremverés

Az éremverés gazdasági szerepe⁷ mellett a politika egyik legfontosabb eszközévé is vált, amely a mai értelemben vett „sajtó” szerepét is betöltötte. Ezt a császárok kihasználták propagandisztikus célokra, hiszen nem csupán egy új uralkodó hatalomra kerüléséről, hanem fontosabb eseményekről, győzelmekről, hódításokról, politikai programokról, dinasztikus törekvésekről, a birodalom valós vagy vágyott állapotáról, új kultuszok bevezetéséről is tudósítottak ezek az érmék, hol konkrét, hol szimbolikus formában.⁸

A római pénzverés görög mintára jött létre az Kr. e. 4–3. század fordulóján. Ebből kifolyólag a köztársasági pénzek kezdetben görög mintaképeket utánoztak.⁹ A legkorábbi római érmék előoldalán például Róma perszifikációja,¹⁰ a hátoldalon pedig *Dioscurosok* ábrázolása látható,¹¹ az érméken szereplő képek a második századtól válnak változatosabbá.

A köztársaság korában a pénzkibocsátás a senatus jogkörében volt,¹² a pénzverést egy háromtagú testületre, a *triumviri monetales*re bízta.¹³ Fontos kiemelni, hogy a hagyományok a köztársaság korában még nem tették lehetővé, hogy a hellenisztikus uralkodókhoz (pl. Nagy Sándor) hasonlóan közvetlen propagandát építsenek ki.¹⁴ A római vezető réteg ezt úgy oldotta meg kezdetben, hogy nem saját magukra, hanem elődeikre utaltak, azok tetteit ábrázolták az érméken, általában szoborportrék alapján. Csak ezek után jelenik meg az a szokás, hogy a politikusok a saját tetteikre utaló ábrázolásokkal veretnek pénzt, ami ezután a személyi propaganda eszközévé vált.¹⁵

A kora császárkori (ön)reklám az érmék tükrében

A római pénzek élő személy portréjával ellátott formái Iulius Caesarral kezdődően terjedtek el, amikor az addig szokványos, az államot jelképező istenfej helyett egy politikus a saját arcát verette az érmékre. Az Kr. e. 1. század végére Augustus¹⁶ és a későbbi császárok már rendszeresen jelenítik meg saját portréjukat az érméken. Az egymással harcban álló politikusok, az egyes pártok képviselői, a fő tisztségviselők és a hadvezérek ezután már ilyen formában népszerűsítették magukat a pénzekben, amelyet sok esetben maguk bocsátottak ki.¹⁷ A *propaganda* latin eredetű szó, eredetileg azt jelentette, hogy a „szőlő

⁷ DUNCAN-JONES 1994, 3–5; GRÜLL 2007, 154.

⁸ ZANKER 1987, 12–14; BURNETT 1987, 66; HOWGEGO 2001, 79; GESZTELYI – VARGA 2007, 69.

⁹ GRANT 1968, 37; LEVICK 1982, 104; BURNETT 1987, 73; KING 1999, 123.

¹⁰ Róma istennő ábrázolása, megjelenítése.

¹¹ GRÜLL 2019, 17.

¹² S.C. (Senatus Consultum) felirat az érme hátlapján

¹³ CHEUNG 1999, 60; GRÜLL 2007, 149.

¹⁴ KING 1999, 128–129.

¹⁵ CRAWFORD 1983, 47–63; BURNETT 1987, 73; KING 1999, 124–125; HEKSTER 2003, 20–25.

¹⁶ GYÖRI 2014, 36.

¹⁷ GRANT 1968, 37; BURNETT 1987, 73; KING 1999, 123.

bújtatása”, tehát az ókorban még nem a mai értelemben használták.¹⁸ Ugyanakkor a propaganda természetesen létezett, főként a császárok körében, akik a különböző eszközöket kihasználva „(ön)reklámozták” magukat. Dolgozatomban fejezeteiben a mai értelmezésben használom a szót.

A római császárok nem csupán az érméket használták fel a propagandára, hanem az írott szöveg különböző aspektusait is.¹⁹ A több mint fél millió publikált római felirat legtöbbször a császárkorra tehető, és erre az időre datálható egy afféle „kulturális forradalom”, amely a feliratok elterjedéséhez vezetett.²⁰ A feliratok kapcsán azonban ki kell térnünk a nép nyelvtudásának szintjére, hiszen több esetben hiányoztak az írni-olvasni tudás feltételei. Cicero szerint a római polgárnak morális kötelessége, hogy tudjon latinul, görögül. Augustus korától a „római nyelv”, azaz a latin már nem csak Róma város nyelve volt, hanem magába foglalta valamennyi provincia nyelvét is, amit többé-kevésbé beszéltek.²¹

Érméken megjelenő propaganda, avagy mit üzennek az éremképek?

Az éremképeket a központi iránymutatás alapján alakították ki a vésnökök. Egy történelmi esemény megformálása nem volt könnyű feladat, ezért törekedtek arra, hogy egy motívummal, szimbólummal fejezzék ki az adott eseményt, hogy az közérthető legyen a nép számára.²² Az érmék hátlapjára istenek képei (pl. Iupiter-főisten, Mars-hadisten stb.), allegóriák, szimbólumok, illetve a fontosabb politikai események kerültek, az olykor közvetlen utalások konkrét eseményekhez kötődtek.²³ Továbbá tömör képek és szimbólumok kíséretében, rövid felirat formájában a senatus által az uralkodóra ruházott címek is megjelentek a pénzekben. Ebből kifolyólag a császár vallási, vagy épp külpolitikai téren hozott intézkedéseinek széles körű kihirdetésre is lehetőség nyílt az érmék által.²⁴ A római érmék tehát a császári hatalom szimbólumai voltak, amelyek azért bírtak különös jelentőséggel, mert a birodalom minden pontjára eljutottak.²⁵ A Kr. e. 1. század végére Augustus és a későbbi császárok már korlátlanul folytathatták a propagandát azáltal, hogy a portréjuk kerülhetett az érem egyik oldalára a nevük, illetve címeik mellett.²⁶

¹⁸ GRÜLL 2007, 148–149.

¹⁹ ALFÖLDY 2004, 27–34.

²⁰ ALFÖLDY 2004, 27–34; GRÜLL 2007, 140.

²¹ GRÜLL 2007, 143–147.

²² LEVICK 1982, 104; KING 1999, 123–125.

²³ LEVICK 1982, 113–114; ZANKER 1987, 49–51.

²⁴ BURNETT 1987, 73; KING 1999, 124–125.

²⁵ GRÜLL 2007, 149.

²⁶ BURNETT 1987, 73; GRANT 1993, 22; GESZTELYI 2008, 6; POLLOK 2017, 8.

A pénzeken általánosan megjelenő állandó elemek: *imperator* (IMP), *Caesar* (CAES), *Augustus* (AUG), *pontifex maximus* (P M), *tribunicia potestas* (TR P), *consul* (COS). Fontos kiemelni továbbá az uralkodását végig jellemző négy érényt,²⁷ amely szintén gyakran megfigyelhető az érméken.²⁸

Tiberius császár

Teljes nevén Tiberius Iulius Caesar Augustus, született Tiberius Claudius Nero néven. Ő volt a második római császár, Augustus halálától, 14-től egészen 37-ig. Szülei Tiberius Claudius Nero és Livia Drusilla. Anyja elvált, és Kr. e. 39-ben hozzáment Octavianushoz. Később Augustus örökre fogadta Tiberiust. Ezzel a cselekedettel „hivatalosan” is a Iulius-Claudius dinasztia tagja lett, ezt Tiberius Julius Caesar néven viselte. A Tiberius utáni császárok a következő évtizedekben szintén ehhez a dinasztiához tartoztak egészen Neroval (68-ig) bezárólag.²⁹ Tiberius volt Róma egyik legnagyobb hadvezére, akinek hadjáratai megalapozták a birodalom uralmát az északi határvidéken.³⁰ Később feleségül vette a császár lányát, az idősebb Iuliát. Tiberius fia, Drusus Julius Caesar 23-ban bekövetkezett halála után uralmának minősége romlott és terrorral zárult. Tiberius 26-ban ott hagyta Rómát és elszigetelten élt.³¹

A császár üldözte azokat a történetírókat, akik rossz fényben tüntették volna fel.³² Noha Suetonius műve (Császáréletrajzok)³³ megkerülhetetlen az 1. század vizsgálatakor, mégis forráskritikával kell kezelni, mert előszeretettel választott „szenzációhajhász” pillanatokot egy-egy császár életéből. Tiberiusról – ahogy egyébként a történetírók közül többen – nem volt túl jó véleménnyel s főként az árnnyoldalát emelte ki a császár személyiségének.

„Üzenetek” Tiberius érméin

Tiberius először Augustus császár uralkodása idején jelenik meg az érméken Lugdunumban (ma Lyon, Franciaország) 13–14 körül. Az arany *aureus*³⁴ (1. kép), illetve az ezüst *denarius*³⁵ hátlapján megjelenik Tiberius, akinek fejét koszorú díszíti, miközben egy győzelmi *triumphus* közben egy 4 ló hajtotta *quadriga* kocsin állva tart egy jogart és egy babérágat. Erre az időszakra datálható még egy másik *denarius* is,³⁶ amelynek előlapján Augustus császár, a hátlapon pedig Tiberius fedetlen feje látható. Fontos kiemelni, hogy ekkoriban még csak a hátlapon szerepel, akár portréval, akár egy jelenetbe foglalva, mint

²⁷ *Virtus* = vitézség; *clementia* = kíméletesség; *iustitia* = igazságosság; *pietas* = kegyesség.

²⁸ GESZTELYI – VARGA 2007, 73.

²⁹ HAVAS et al. 2007, 399–401; KRAWCZUK 2008b, 38–39; BEARD 2018, 307.

³⁰ BURNS–OVERBECK 1987, 6; GRANT 1993, 25–26.

³¹ GRANT 1993, 26; HAVAS et al. 2007, 402; KRAWCZUK 2008b, 43.

³² ALBRECHT 2003, 7.

³³ SUET. TIBERIUS.

³⁴ RIC I Augustus 221 (SUTHERLAND – CARSON 1984).

³⁵ RIC I Augustus 222.

³⁶ RIC I Augustus 226.

győztes hadvezér. Viszont a bronz érméken Rómában már egyedül szerepel az előlapon portréjával, nevével és címeivel, hangsúlyozva, hogy ő a kiválasztott örökös.

1. kép: Tiberius diadalmenete

(Aureus, Lugdunum, Kr.u. 13–14 körül – RIC Augustus 221)

Előlapon Augustus császár, a hátlapon Tiberius a győzelmi *triumphus* közben

Tiberius nemcsak családi kapcsolatainak köszönhette gyors előmenetelét, hanem valódi sikereket is elért.³⁷ Augustus vejét újabb hivatalokhoz juttatta, gyakorlatilag társuralkodójává tette, tehát minden jel arra mutatott, hogy őt tekinti örökösének is.³⁸ Tiberius hadvezérként jelentős győzelmeket aratott a parthusok felett és az Alpok hegyei között, majd Germaniában és Pannoniában is eredményes hadjáratokat vezetett.³⁹ Suetonius így ír a dicső diadalmenetről: „E győzelmi dicsőséget még a véletlen is növelte [...] Ezért nagy diadalmenetet és sok magas kitüntetést szavaztak meg Tiberiusnak [...] Tiberius azért bíbor togában, babérkoszorúsan vonult be Rómába, s a csoportokban álldogáló senatorok szeme előtt ment fel a Septán felállított emelvényre, s foglalta el a középső helyet Augustusszal együtt [...]”.⁴⁰

Suetonius kitér rá, hogy Tiberius nem szerette fiait: „Atyai gyöngédséggel egyik fiát sem szerette; sem édesgyermekét, Drusust, [...] ugyanis könnyelmű volt, és kicsapongó életet élt. Tiberius nem is igen bántódott a halála miatt.”⁴¹ Ennek ellenére pénzt veretett Drusus fia nevével ellátva, aki a 22–23 körülre datálható *sestertius* hátlapján jelenik meg.⁴² Az előlapon pedig Tiberius unokái,

³⁷ GRANT 1993, 25.

³⁸ KRAWCZUK 2008b, 38–39.

³⁹ KRAWCZUK 2008b, 40.

⁴⁰ SUET. TIBERIUS 17.

⁴¹ SUET. TIBERIUS 52.

⁴² RIC I Tiberius 42.

Tiberius Gemellus és Germanicus Gemellus mellszobra látható egy-egy bőségszaruban, közöttük egy szárnyas *caduceus* hírnökbottal, amelynek a jelentése szimbolizálhatja a testvérek közti egyensúlyt (2. kép).

2. kép: Tiberius érme (Sestertius Róma, Kr.u. 22–23 körül – RIC Tiberius 42)
Előlapján Tiberius unokái, Tiberius Gemellus és Germanicus Gemellus megjelenítése, a hátlap Drusus felirata utal az apjukra

3.kép: Tiberius érme (Aureus, Lugdunum, Kr.u. 36–37 körül – RIC Tiberius 25)
Előlapon Tiberius császár koszorús portréja, hátlapon anyja Livia (?)
a béke istennőjeként megjelenítve

Egyes források szerint Livia (Tiberius anyja, Augustus későbbi felesége) beleszólhatott a dinasztia alakulásába.⁴³ Tiberius pénzverésében megjelenik Livia, aki ülő alakként, *Pax Romanaként*, azaz a béke istennőjeként szerepel a lugdunumi verdében készített *aureuson* (3. kép),⁴⁴ illetve *denariuson*⁴⁵ 36–37 körül. Az ülő Pax/Iustitia típus már Augustusnál is megjelent.⁴⁶ Hogy ez valóban Livia perszifikációja vagy sem, az persze nem egyértelmű. Ugyanakkor az elhunyt ősök érméken való ábrázolása inkább a tiszteletből fakadt, nem feltétlenül szolgálta a propagandát. Azonban emlékpénz formájában több esetben is megjelenik a „megistenült”, sugárkoronát viselő Augustus képe.⁴⁷ Véleményem szerint ennek jelentése az lehetett, hogy amellet, hogy Tiberius legitim utódja volt a császárnak, vérszerinti örökösének is tekintette magát.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy az ókori történelem során a propagandának – mai értelemben véve az „önreklámozásnak, népszerűsítésnek” – hatalmas szerepe volt. A császárkori érmék képei különleges jelentéssel bírtak, magukban hordozták az uralkodó császár politikai üzenetét. Jövőbeli célkitűzésként szeretném majd megvizsgálni az érempropaganda egy bizonyos aspektusát – akár egy gyakoribb éremképre, vagy szimbólumra fókuszálva – részletesebben elemezni. Mindemellett figyelemre méltó ikonográfiai felvetés a császárnék pénzekben történő megjelenésének, illetve az ilyen ábrázolások elterjedésének vizsgálata.

Későbbi kutatásom további célja, hogy összevessem a kora császárkori, Iulius-Claudius dinasztiahoz tartozó uralkodók (Tiberius, Caligula, Claudius, Nero) éremképek által közvetített üzeneteit, valamint, hogy megvizsgáljam, hogy ezek milyen mértékben felelnek meg a császárok uralkodásához köthető történetírók által készített leírásoknak. Úgy vélem, fontos megvizsgálni az *auctorok* leírásait a császárokról, mert az érem a nagyközönség számára közvetített propagandisztikus üzenetek miatt megtévesztő lehet.

Források

SUET. TIBERIUS = Suetonius, Tranquillus Gaius: *Császáréletrajzok*. In.: *Suetonius összes művei*. A császáréletrajzokat ford. Kis Ferencné; átdolg. Kopeckzy Rita. Budapest : Osiris Kiadó, 2004.

⁴³ KRAWCZUK 2008a, 17.

⁴⁴ RIC I Tiberius 25.

⁴⁵ RIC I Tiberius 26.

⁴⁶ RIC I Augustus 219–220.

⁴⁷ RIC I Tiberius 23; LEVICK 1982, 107.

Irodalom

- ALBRECHT 2003 = Albrecht, Michael von: *A római irodalom története*. Budapest : Balassi Kiadó, 2003.
- ALFÖLDY 2004 = Alföldy Géza: Római császárok és feliratos emlékeik. Antik “médiümök” a hatalom szolgálatában. *Ókor* 3. évf. 2. sz. (2004) 27–34.
- BEARD 2018 = Beard, Mary: *Az ókori Róma története*. Budapest : Kossuth Kiadó, 2018.
- BURNETT 1987 = Burnett, Andrew: *Coinage in the Roman world*. London : Seaby, 1987.
- BURNS – OVERBECK 1987 = Burns, Thomas S. – Overbeck, Bernard H.: Rome and the germans as seen in coinage: catalog for the exhibition. GA: Emory University. Atlanta, 1987.
- CHEUNG 1999 = Cheung, Ada: The political significant of Roman Imperial coin types. *Journal Schweizer Muenzblaetter* Heft 191 Band 48–49 /1998–1999/ (1999) 53–61.
- CRAWFORD 1983 = Crawford, M. H.: Roman imperial coin types and the formation of public opinion. In: Brooke, C. N. L. – Stewart, B. H. IH. – Pollard, J. G. – Volk, T. R. (eds.): *Studies in numismatic method, presented to Philip Grierson*. Cambridge : CUP Archive, 1983, 47–64.
- DUNCAN-JONES 1994 = Duncan-Jones, Richard: *Money and government in the Roman Empire*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994.
- GESZTELYI – VARGA 2007 = Gesztelyi Tamás – Varga Teréz (szerk.): *Római polgárok és uralkodók képi üzenetei*. Debrecen : Kossuth Egy. K., 2007.
- GRANT 1968 = Grant, Michael: *Roman history from coins*. Cambridge : Cambridge University Press, 1968.
- GRANT 1993 = Grant, Michael: *Róma császárai*. Budapest : Corvina, 1993.
- GRÜLL 2007 = Grüll Tibor: *Az utolsó birodalom*. Budapest : Historia Mundi, 2007.
- GRÜLL 2019 = Grüll Tibor: A történelem, mint propagandaeszköz a római császárkorban. In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás (szerk): *Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia* 3. Pécs : PTE BTK Tudományos Diákköri Tanács, 2019.
- GYÖRI 2014 = Györi Victoria: The Aurea Aetas and Octavianic/Augustan Coinage. *Revista Numismática – Bimillennium of Augustus’ Death* OMNI N.8 (2014) 36–55.

- HAVAS et al. 2007 = Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit – Bajnok Dániel: *Római történelem*. Budapest : Osiris Kiadó, 2007.
- HEKSTER 2003 = Hekster, Olivier: Coins and Messages. Audience targeting on coins of different denominations? In: L. de Blois et al. (eds.) *The Representation and Perception of Roman Imperial Power* [Impact of Empire (Roman Empire) 3] Amsterdam : Brill Academic Pub, 2003, 20–35.
- HOWGEO 2001 = Howgeo, Christopher: *Ancient history from coins*. [Approaching the Ancient World] London : Routledge, 2001.
- KING 1999 = King, C. E.: Roman portraiture: images of power? In: Paul, Gerorge – Ierardi, Michael: *Roman coins and public life under the Empire*. Ann Arbor : E.Togo Salmon papers II, 1999.
- KRAWCZUK 2008a = Krawczuk, Aleksander: *Római császárnék*. Szeged : Lazi Könyvkiadó Kft., 2008.
- KRAWCZUK 2008b = Krawczuk, Aleksander: *Római császárok. A principátus és a válság kora*. Szeged : Lazi Könyvkiadó Kft., 2008.
- LEVICK 1982 = Levick, Barbara: Propaganda and the Imperial Coinage. *Antichthon Volume 16* (1982) 104–116.
- POLLOK 2017 = Pollok, Alex: *Roman Propaganda in the Age of Augustus*. [Senior Theses and Capstone Projects 76.] California : Dominican University of California, 2017.
- REDŐ 1998 = Redő Ferenc: Éremtan. In: *Bevezetés az ókortudományba I. A görög és római világ írásos és tárgyi emlékei*. Egyetemi jegyzet. Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 337–353.
- SUTHERLAND – CARSON 1984 = Sutherland, C. H. V. – Carson, R. A. G.: *The Roman Imperial Coinage, Volume I*. London : Spink and Son Ltd., 1984.
- ZANKER 1987 = Zanker, Paul: *The Power of Images in the Age of Augustus*. [Jerome lectures 16.] Ann Arbor : The University of Michigan Press, 1987.

Képek forrása

1. kép: <http://dirtyoldbooks.com/roman/id/Coins-of-Roman-Emperor-Augustus.htm> (Letöltés: 2020.02.13.)
2. kép: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Germanicus> (Letöltés: 2020.02.13.)
3. kép: https://www.vcoins.com/en/stores/numiscorner/239/product/tiberius_aureus_lyons_gold RIC25/698738/Default.aspx (Letöltés: 2020.02.13.)

Two sides of a roman coin: What do the images tell us?

ROLAND NÉMETH

In ancient history, self-promotion of leading figures played a huge role. Coinage, like today, was a means of finance but also a form of visual media. The depiction of living, leading Romans on the medium of coinage began in the mid-first century BC. An empire-wide numismatic programme for portraying Augustus and his successors was well established by the end of the Julio-Claudian dynasty in AD 69. In this paper, I demonstrate the importance of the images and legends on some Julio-Claudian coins by revealing what they contribute to our understanding of the self-representation of Julio-Claudian emperors.